

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Szentes környéki halmok

Balog Lajos*

*Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szentesi Fiókleveletára

Rezümé

A 21. században a gyorsan fejlődő számítógépes technológia következtében megindult a levéltárakban őrzött iratok digitalizációja. Magyarországon az Arcanum nevű cég jár az élen az iratok feldolgozása terén. Ezek következtében a történettudomány tekintetében is új lehetőségek nyíltak meg az utóbbi években.

Szentes környéki halmok vizsgálatához jó alapot nyújtanak a georeferált térképek. Az Alföldre különösen jellemzőek a mesterséges és a természetes úton létrejött halmok. A város környéke is bővelkedik ilyen kisebb kiemelkedésekben. A legjelentősebb és legérdekesebb halmok kiválogatásánál szempont volt, hogy mennyi információt hordoz róluk az írott anyag és a térképek a változást milyen mértékben követik. Általánosságban a lakosok vészterhes időkből (Szentilona-dombjához kapcsolódó történet), különleges esemény (Pankotai halomhoz kapcsolt sáskajárás) kapcsán vagy csak a város történetét kiegészítendő (Besenyő-halom, letelepedett kunokra utaltak a névvel) kötöttek egy-egy halomhoz valamilyen egyedi történetet.

A környék halmainak vizsgálata alapján során jól lehet rekonstruálni, miként változott meg a település környéke. Nagyon sok kiemelkedés, domb – maga a város is egy ilyenre épült – található a vidéken, amelyekhez akár néphagyományok, történetek is kapcsolódnak. A sík terület okán, nagyon jó tájékozódási és letelepedési pontot jelentettek az emberek számára. Sok környékbéli falut is ezeknek a környékén találunk meg. Az évszázadok folyamán az ember tájálalakító tevékenységének következtében, a halmok és környékük fokozatosan átalakultak, döntő többségük pedig mára vagy eltűnt, vagy pusztulófélben van. A térképek jól visszaadják a terület változásait, nyomon lehet követni a táj változásait.

Bevezetés

A 21. században a gyorsan fejlődő számítógépes technológia következtében megindult a levéltárakban őrzött iratok digitalizációja. Magyarországon az Arcanum nevű cég jár az élen az iratok feldolgozása terén. Ezek következtében a történettudomány tekintetében is új lehetőségek nyíltak meg az utóbbi években. Ez motivált engem is, hogy szülővárosom Szentes történetét vizsgáljam térképek alapján. Az alábbi rövid írásban néhány, a város környékén található kisebb kiemelkedést kívánom bemutatni.

A feldolgozott georeferált– a szkennelt raszterhez térképi koordinátákat rendelünk, gíy a ma is használatos vetületben tudjuk használni, akár a jelenlegi térképekre rávetítve –térképek

közül a leghasznosabbnak a Habsburg állam által készített katonai felméréseket lehet tekinteni, ugyanis ezek részlet gazdagon ábrázolják magát a város környékét is és tájolás tekintetben is pontosak. A halmok vizsgálata e három katonai felmérésre épül, amelyek 1769 és 1887 között készültek. Ezek elemzése adja a gerincét a vizsgálataimnak. Ezek mellé kataszteri térképeket, kéziratos térképeket is felhasználtam. A fent említett digitalizálási folyamatnakköszönhetően a hazai a levéltárakban őrzött térképek jelentős része elektronikusan is hozzáférhető, amely a kutatómunkát megkönnyíti. Ezeket adatbázis formájában ki is adták CD\DVD lemezen a fentebb említett Arcanum gondozásában. A térinformatikai, QGIS program segítségével pedig a különböző rétegeket lehet pontosan egymásra illeszteni. Az átlátszóság állításával az egymáson lévő területek változásai nagyon szépen kirajzolódnak.

Az Alföld halmairól általánosságban

Szentes környékére és általánosságban az Alföldre is jellemző halmok közül sokat találhatunk a város körül is, némelyekhez pedig helyi legendák és történetek is kapcsolódnak. Több térképen is megfigyelhető, hogy a települést kiemelkedések halmok veszik körül. A város déli részén a 18. század végén, a Kontra-tó partján végig egy hosszú, gátszerű vonal húzódik, amely az áradások ellen is védelmet nyújthatott. Az alföldi halmok az egykori árterületek partjain, hordalékkúpok, hátaik, ormok legmagasabb pontjain állnak. Eredetük szerint leggyakrabban őskori, római kori (szarmata) vagy népvándorlás kori temetkezések sírhalmi, nomád népek, népcsoportok kultikus áldozóhelyei – kurgánok. Lehetnek még újkori, bronzkori falvak, lakódombjai – tellek – vagy régi háborúk, nagy járványok után keletkezett tömegsírok – testhalmok.¹

Az Alföld népe ezeket a képződményeket egységesen halomnak nevezte, bár ez tájegységtől s mérettől függően, többféle földrajzi köznevet is használt rájuk (ilyen volt például a laponyag, domb vagy a hegy). Egy ilyen fajta elnevezés volt a *kunhalom* kifejezés. A 19. században született meg a nyelvújítás hatására egy mesterséges kifejezés. A kunhalom elnevezés azt a hitet szimbolizálja, miszerint régebben a kunokhoz kötötték ezeknek a halmoknak a keletkezését, amelyek temetkezőhelyként funkcionáltak. A régészeti feltárások viszont kiderítették, hogy a kunoknál sokkal régebben a területen élt népcsoportok használták a halmokat temetőnek.²

¹Bede 2008, 7.

²Uo., 7.

A későbbi évszázadokban számos más céllal is hasznosították a képződményeket. Használták temetőként – mai napig is találkozhatunk halmokon temetkezéssel (Kálvária-domb, Kálvária-halom), az Árpád-korban és a késő középkorban templomot is építettek rajtuk, sőt temetőt is kerítették el (pl. Pusztatemplom-halom). Sokfelé lehet látni rajtuk különféle feszületet, esetleg haranglábat. Ezek a halmok jelentették az alföldi ember számára a biztos tájékozódási pontot, mivel a teljesen sík területből kiemelkedő volt a magasságuk. Emiatt közigazgatási és egyéb határokat is jelöltek. Ezeken felül a magasságuk miatt, kitűnő kilátást biztosítottak a környező tájra, így őrhelyként is funkcionáltak. Ilyen alapon nevezték el az egyes halmokat őrhalomnak vagy határhalomnak.³

A halmokon kívül röviden érdemes beszélni a határdombokról is. Ezek emberi kéz alkotta kisebb földhányások, melyek azzal a céllal jöttek létre, hogy a birtokok határának nyomvonalát jelezzék. Egymástól bizonyos távolságra állították fel a fennálló határviszonyok pontos rögzítése céljából. A határdomb nem egyenlő a halommal, bár gyakran felhasználták a halmokat is határvonal kijelöléséhez. Gyakran a halom tetejére egy kisebb dombot is hordtak azzal a céllal, hogy a kiemelkedést magasítsák.⁴

Mielőtt a térképeken megjelenő és szembetűnő halmokat vizsgálnám röviden meg kell jegyezni, Szentés és egész környéke ilyen kiemelkedésre épült. Maga atelepülés is egy *Kisdomb* nevezetű kiemelkedésen fekszik.⁵ Eme kiemelkedésnek köszönhetően a lakott terület védve volt egy bizonyos fokig a folyók áradásától. Magát a települést több domb, halom és földhát veszi körül, a lakosok ezt őrhelyül és a város védelmére használták fel. Ezek a hosszan elnyúló földhátak a középkorban egy természetes erősséget alkottak. A környéken elterülő legelők és kieredt nádasok az akkori viszonyokat figyelembe véve emberi megtelepedésre kiválóan alkalmasak voltak. Az első katonai felmérés és az abban a korban készült több térképén is még jól láthatók az ártérben jelzett földhátak és nádasok. Száz évvel később viszont ezek területe már zsugorodott. Ez a folyószabályozásnak és a mocsarak lecsapolásának volt köszönhető.⁶

A város környékén megtalálható jelentősebb halmok

A következőkben néhány halom konkrét történetét kívánom bemutatni főleg abból a szempontból, hogy a térképek milyen mértékben ábrázolják a változásokat. A Szentés és annak

³Uo., 7.

⁴Bede 2008, 9.

⁵Zsíros 1990, 19.

⁶I. EKF, II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

környékén található összes halmot nem kívánom bemutatni, itt csak a legfontosabbak és legnevezetesebbek kerülnek bemutatásra. Bővebben az összes halomról és kiemelkedésről Bede Ádám: Szentes Halmai című munkájában találhatunk adatokat.

Az első kiemelkedés, amelyet mindenképp meg kell említeni, azaz ún. *Sóház-telki-domb* vagy *Kisdomb*. Ez a terület volt régen a város történeti magja, amely közvetlenül a Kurca partjára épült. Az előbb említett folyó bal partján található, a víztől is védett rész a Görgős-ér torkolatától délre. A belterület legmagasabb pontja volt, így a korabeli település életében kulcsfontosságú szerepet töltött be. Ezt a részt Kisdombnak is nevezték.⁷ A Kurca folyót az árvízvédelem miatt épített gátak után zárták ki véglegesen az élővizek rendszeréből, ekkor jól hajózható vízi útként használták. Innen elérhető volt a Tisza és Körös folyó. A régi Sóház fontos vízi megállóhely volt a kereskedelem szempontjából. Itt volt található egy kurcai kikötő, ugyanis a Kurcán szálfákat szállították – innen ered ennek a résznek a neve is, vagyis a *Görgős-dülő* elnevezés – és a Felső-Tisza vidékéről gyümölcsöt hoztak be a leusztatott áruért cserébe. Mivel minden fontos üzlet itt kötött, emiatt lehet a városrészt a régi központnak nevezni. Ezzel ellentétben áll Blazovich László megállapítása, mely szerint a középkori falu központja a mai főtér körül volt található, tehát hozzávetőleg 700 méterre délre helyezi.⁸ Ezen a helyen állhatott a középkorban egy huszita templom, majd csárda vagy kocsmá, 1887-ben pedig egy fából épült Sóház. Az árvízveszély miatt az emberek ide menekültek minden esetben.⁹ Az 1950-ben lebontott Sóház helyén áll a mai termálfürdő, a halmot pedig a terepmunkálatok a földdel tették egyenlővé, manapság már nem létezik.¹⁰

⁷Zsíros 1990, 20.

⁸Blazovich 1996, 271.

⁹Zsíros 1990, 9.

¹⁰Bede 2008., 51-52.; Filep Antal: Táj, település, határhasználat Szentes mezővárosa 1840-ben készített birtoktérképén In: Catastrum 2016 3/4, 52.

Kisdomb, Sódház az I. katonai felmérésen

Kisdomb, Sódház a II. katonai felmérésen

A Kisdombtól keletebbre található a Szarkás-dombnak nevezett halom. A református „ekklézsia” története¹¹ és a Petrák-krónika is több helyen tesz róla említést,¹² miszerint a volt reformátustemető közelében helyezkedett el. Szentés belterületén a 20. században Kispiacnak

¹¹Ekkézsia II., 1825.

¹²Petrák 1997., 38., 58., 74., 123., 146.

nevezett rész, amely a mai Arany János, Nagygörgös, Klauzál és Szűrszabó Nagy Imre utca környékén volt található.¹³ A halom a 19. század második felében a város terjeszkedése miatt, a terepmunkálatok miatt tűnhetett el.¹⁴

A Kálvária-domb a Nagyér völgy bal partján található a mai római katolikus temető területén. A református „ekklézsia” történetében és a Petrák-krónikában találhatunk adatokat a halom létezésére és elnevezésére. A szentesiek többféleképpen nevezték a kiemelkedést, közte Vigyázó-halomnak, Vigyázónak, Őr-halomnak, Szántó-halomnak, Kálváriának, Temető-halomnak és Kálvária-halomnak.¹⁵ A halomhoz kapcsolódó történet szerint az 1709-ben kitört pestis ideje alatt német csapatok vonultak át a városon. Azonban a járvány okán bevezetett karanténmiatta katonáknak is a városban kellett maradnia. A betegségben meghalt német katonákat a halom körül helyezték végső nyugalomra. Az 1802-es hivatalos temetővé nyilvánítás előtt, a domb őrhely vagy felvigyázó hely lehetett. Erre utalnak a fentebb már említett különböző elnevezések (pl. Vigyázó-halom stb.). A terület temetkezési és szakrális jellegére a *Kálvária* és *Temető* megnevezés utal. Ma a tetején kőkereszt található, az első katonai felmérés még gyepeként jelzi.¹⁶ A második katonai felmérés már jelez halmokat, kiemelkedéseket a területen.¹⁷

A szintén Kálvária-dombnak vagy Kálvária-halomnak nevezett kitüremkedés nem messze állt a fentebb már említett névrokonához. A Kurca árterületén található, a Kontra-tó egykori területén, a Bánon-hátnak nevezett területen. Manapság temető helyezkedik el a város déli részén. A régészeti terepbejárások alakalmával Árpád-kori telep nyomaira bukkantak, tehát régebb óta lakott részről beszélünk. Ennek oka lehetett, hogy a folyó árterületén belül kiváló védelmet nyújtott az esetleges áradások ellen.¹⁸

A Piponya-halomnak nevezett dűlő, a várostól nyugatra a fertő egykori vizeinek partján helyezkedik el. Nevét a rajta megtermő piponya nevű fűfélérről kapta.¹⁹ Az első katonai felmérés gyepterületként jelzi, *Piponio-halom* néven.²⁰ A második felmérés környékének egyik részét szántónak a másik részét legelőnek jelzi, *Piponyák-halom* néven.²¹ A következő felmérés térképén a 19. század második felében már egy jól megművelt és felosztott terület képe rajzolódik ki. A térképen, immár *Piponya-halom* néven jelzett halom körül, megjelennek

¹³I. EKF, II. EKF, III. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁴II. EKF, III. EKF, *Kataszter XIX.*, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁵*Ekklezsia I-II.* 1750; Petrák 1997., 38., 88., 123.

¹⁶I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁷II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

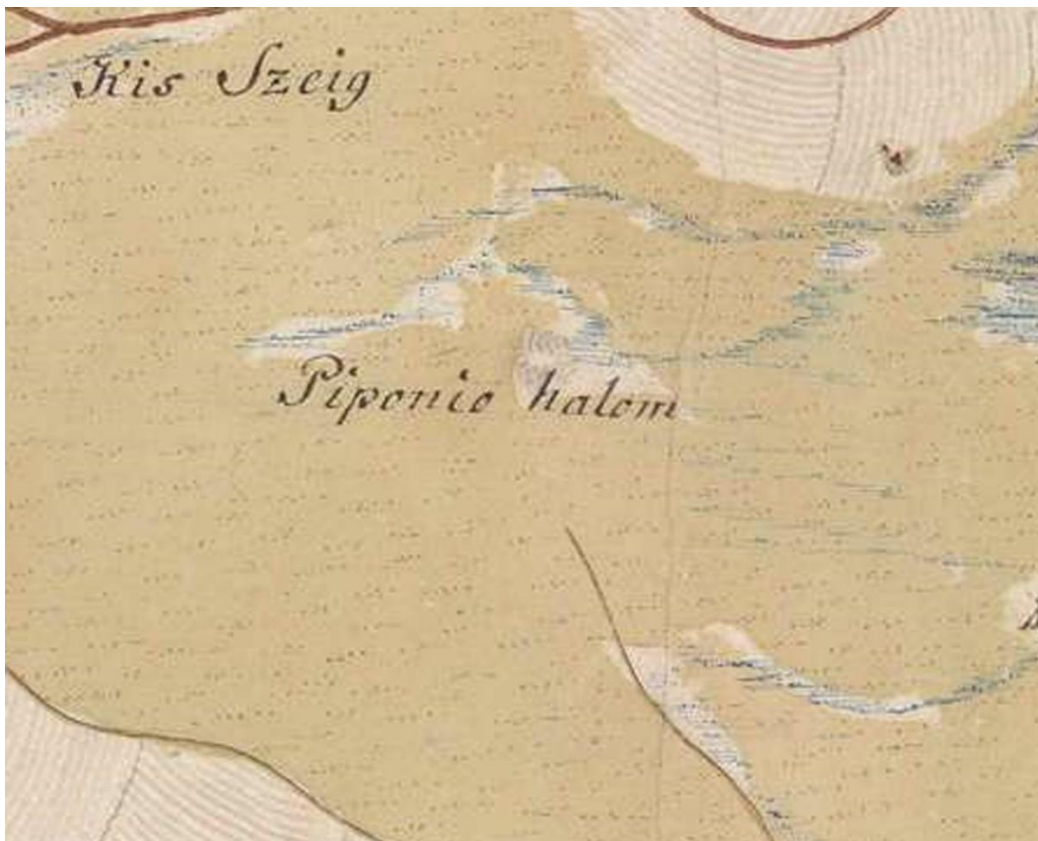
¹⁸II. EKF, III. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

¹⁹Bede 2008., 49-50.

²⁰I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²¹II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

tanyaépületek és birtokhatár jelölések is.²² A későbbi térképeken a terület képe nem változik, ugyanolyan rendezett maradt. Megmaradnak a tájképet meghatározó tanyasi épületek és a rendezett birtokok.²³

Piponya-halom az I. katonai felmérésen

Szentilona-dombjánaknevezett földhát a Kurca jobb partján helyezkedik el. Az első katonai felmérésen még nem olvashatjuk a nevét, de tisztán kivehető a színezésből, hogy hol helyezkedik el. A folyó partján háromszög alakban elnyúló kiemelkedés, amely az áradással szemben kitűnő védelmet nyújtott.²⁴ További funkciójáról a Petrák-krónika a következő feljegyzést teszi: *"Szent Ilona sziget mely arol nevezetes, hogy a pogány világba e volt menedekhelyök a Keresztényeknek(...)"*²⁵ A középkorban a területen valaha falu állt, valószínűleg templomot is építettek a domb tetejére.²⁶ Egy 18. század közepi – 1769-es –

²² III. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²³ Kataszter XIX., MO EKF 1941 <https://mapire.eu/hu>.

²⁴ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²⁵ Petrák1997., 44.

²⁶ Bede 2008., 53.

kéziratos térkép is jelöli a szigetet, igaz észak-déli tájolással a folyók árterületének kellős közepén.²⁷A második katonai felmérésen már szántóterületként, gyepként van ábrázolva.²⁸

A Magos-Zalota vagy Magas-Zalota, a Körös bal partján található. Az árterületbentalálható halmot az első katonai felmérés nem jelzi név szerint, csupán a folyó árteréből kiemelkedő szigetet szintvonalazással. A föld körülötte nincs felosztva, megművelve, csak az árterület nagyságát és néhány egyéb halmot jelez a térkép a környéken. Tőle – megközelítőleg fél kilométerre – délre a fél évszázaddal később készült felmérésen Hosszú Zalotának nevezett sziget is megtalálható. A két dombot választja ketté a *Zalotai laposnak* nevezett mélyebben fekvő földrész.²⁹A második felmérésen már az elnevezés olvasható, fokszámmal is jelölik, a harmadik katonai felmérésen azonban már nem található a Magos-Zalota. A 19. század második felében a folyószabályozási munkálatok következtében a földhátat elhordták, ma már gyep, a bökényi duzzasztó és a Körös-gátját találjuk a helyén.³⁰Ezzel ellentétben a Hosszú Zalota domb megmaradt, létezését végigkövethetjük egészen az 1941-ben készült katonai felmérésig. Név szerint nem találhatjuk meg a 19. század második felében a térképeken, de a színezés jelzi a létezését, rajta csőszház létesült.³¹

Szentilona-sziget az I. katonai felmérésen

²⁷ TK_0247, In: OSZK térképtár.

²⁸ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

²⁹ I. EKF, II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

³⁰ Bede 2008, 35-36.

³¹ Kataszter XIX., III. EKF, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>.

Magos-Zalota a II. katonai felmérésen

A várostól négy és fél kilométerre nyugatra, a Piponya-halomtól 2 kilométerre északra – a Kórógy és a Veker közt lösztábla magasabb részén – található halmot többféle elnevezéssel is illetik a különböző térképek. A halom neve csak a 18. század második feléig lóg ki a sorból, utána egységesült az elnevezés.³² A későbbi *Kántor halom* elnevezést 1775 körül kapta, miután az urbárium bevezetése után a környező földeket a római katolikus egyház kántortanítója kapta meg. Erre jó bizonyíték a 19. századi kataszteri térképeken a dombtól délre feltüntetett *Szentes római katolikus egyház /:kántorföld:/*, */:harangozó föld:/* és */:lelkészet:/* megjelölések³³. Az elnevezés eredetére nyilvánvalóan a legelső "kántorföld" megnevezés utal.³⁴

Az első katonai felmérés a környékét szántóföldnek jelzi. Fél évszázaddal később közvetlen közelében egy tanyát láthatunk. Az Aradra menő út pedig a halom mellett halad el, áttevődött északabbra. Az első felmérés alkalmával még egy félkörívben kikerülte hozzávetőlegesen 800 méter távolságban.³⁵ A későbbiekben a halom és annak környéke nem változott. A halom kellően magas volt, hogy az áradások ellen védelmet nyújtson. A terület a

³² Időrendi sorrendben az elnevezések: Szemihály halom (I. EKF), Cantor halom vagy Szent Mihály halom (II. katonai felméréstől - 1941-es katonai felmérésig). A mai várostérképek már nem jelzik külön a halmot. <https://mapire.eu/hu>.

³³ Kataszter XIX., <https://mapire.eu/hu>.

³⁴ Bede 2008., 48-49.

³⁵ I. EKF, II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

folyószabályozások előtt – mint fentebb a földrajzi viszonyoknál már említettem – vízjárta rész volt, minden víz alá került, kivételt a halmok képeztek. Egy nagyobb áradásra jó példa a református „ekklézsia” történetében olvasható megjegyzés: "*Hallatlan és példa kívül való víz áradások a mi Tartományunkban Karátsony Havában letten0ek {...} mivelhogy ez esztendőnek végéig is nem tsak semmit nem láttatott szállani vagy apadni, {...} sőt inkább mind nagyobbban áradni, hogy az egész mezőt és minden szállásokat Szent Mihály Halmáig felvett és elborított.*"³⁶

A halom környékén valaha – egész pontosan az Árpád-korban – egy Szentmihály (vagy Szentmihályfalva, Nagy Imre könyvében) nevű település terült el, amelyet 1443-ban pusztaként emlegettek. 1453-ban mint határrésznevet említették egy oklevélben.³⁷ Temploma volt, de még nem sikerült a nyomára bukkanni.³⁸ Nagy Imre fejtegetése szerint, a halmon templom nem állhatott, mivel a felszínén nem férne el semmilyen építmény. Szentmihályfalva a 16. század végén pusztult el, a 15 éves háború viszontagságai következtében. Az 1560-as és 1570-es defterek már, mint pusztát említik, amelyet a szentesi lakosok művelnek.³⁹ 1770-től a szentesi határnak számít, pusztafaluként sem említették.⁴⁰ A Petrák-krónika ide vonatkozó része viszont azt állítja, hogy a halmon, vagy annak közelében lévő templom alapjait kiásták és abból sok téglát hasznosítottak is: "*Szentegyházatalpkőveit vagy is fundamentumát az 1825ik Esztendőben ásták ki sok téglát belőle ki szedvén.*"⁴¹ A környéken település biztos létezett, a régészeti ásatások és terepbejárások alkalmával sok cserép- és egyéb használati tárgyak töredékei kerültek elő.⁴²

Az előbb említett halomtól dél-keletre, hozzávetőleg 800 méterre található a Kis-Laponyag-halom. A Kórógy és Veker közti részen található, az első katonai felmérésen *Kis Laponyok halom* néven jelzik. A környéke már ekkor is szántóföld, közvetlenül mellette haladt el ekkor az Aradra menő út.⁴³ A Habsburg birodalom által készített következő felmérésen sem nevet, sem szintvonalazást nem láthatunk, nem jelenik meg a halom.⁴⁴ Ugyanúgy a kataszteri térképen sem találjuk nyomát.⁴⁵ A harmadik felmérés név nélkül jelzi ugyanúgy, ahogy az 1941-

³⁶Ekklezsia I., 1750.

³⁷Blazovich 1996., 282.

³⁸Bede 2008., 48.

³⁹Blazovich 1996., 282.

⁴⁰Nagy 1928., 54-55.

⁴¹Petrák-krónika 1997, 43.

⁴²Bede 2008, 48.

⁴³I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁴⁴II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁴⁵Kataszter XIX., <https://mapire.eu/hu>.

es katonai térkép.⁴⁶ A környék lakott terület lehetett, ugyanis az őskortól a középkorig tartó időszakból edénytöredékeket találtak a halomnál.⁴⁷

Szentmihály- és Laponyag-halom az I. katonai felmérésen

A Veker bal partján található a térképek által névvel nem jelzett halom, Szentlászló halma mely környékén valaha egy falu létezett. Az első katonai felmérés szerint a felét a Veker patak elmosta a térképen látható is, hogy a dombnak a folyó felőli része hiányzik.⁴⁸ A második felmérésre a környékén lévő területet és az árteret rendezték, az út pedig közvetlenül mellé helyeződött át.⁴⁹

Szentlászló faluról a középkori oklevelek számolnak be, pusztulásáról pedig a Petrák-krónika. A néphagyomány határrésznevként őrizte meg a valaha létezett falu emlékét. A volt falu templomát Szent László király tiszteletére emelték, a falu nevének eredete is ide vezethető vissza. A környékre a kunok telepedtek le lassanként, első okleveles említése 1495-ből való. A török háborúk alatt a település folyamatosan pusztult, teljes pusztulása a 16. század végére

⁴⁶ III. EKF, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>.

⁴⁷ Bede 2008, 49.

⁴⁸ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>

⁴⁹ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>

tehető.⁵⁰Ezután még egy időre visszaköltöztek az emberek, korábbi lélekszámát azonban már nem érte el. 1649-ben a falu helyét mint lakatlan pusztát említik.⁵¹A falut és templomának, temetőjének a maradványait 1935-ben a halmon és körül találták meg. A templom a halom tetején állt, a vízmosás azonban annyira pusztította a halom nyugati részét, hogy az leszakadt és a torony is ledőlt.⁵²A Petrák-krónika is beszámol a történésekről: "*Szent lászló, melynek szent egy házaaz 1700dik Esztendő elején a Vekerbe dült mivel épen a partyára volt építve {...}*"⁵³A krónika további részéből megtudjuk, hogy az itt élők a református egyházhoz tartoztak és a templom leomlása után költöztek be Szentesre, ekkorra tehető a falu végleges elhagyása. Egy kéziratot 1769-ből Szentestől nyugatra jelöli Szentlászló falut is,⁵⁴Lipszky János kéziratot 1802-ből csak pusztaként, vagyis *Pr. (Praedium) SztLászló*-ként jelzi, maga a falu ekkorra már biztos elpusztult.⁵⁵ Az 1840-es Seress-féle térkép is jelzi a birtokot, ezenkívül tőle nyugatra a Veker–Laposának nevezett terület közepén, ugyanilyen névvel egy szigetet is jelöl.⁵⁶Az első katonai felmérésen – ami egy 50 évvel korábbi állapotot tükröz – is láthatunk a Veker által közrefogott szigeteket, de nehéz beazonosítani melyik is lehet pontosan. Az 1840-es formából és irányból ítélve a szőlőként jelzett területtől keletre látható, három ujjat formázó nyúlvány lehet a Szentlászlónak nevezett kisebb sziget. 1840 után a térképek nem jelzik a szigetet, a területet művelés alá vonták, a Veker ártere pedig eltűnt. Az 1850-es évekre a Szentlászló környéki területeket felosztották és háziföldként kiosztották a földnélküli zsellérek között. Tanyákat nem építettek ekkoriban, a városból jártak ki a területet megművelni. Későbbi időkben sem épült sok épület – hozzávetőlegesen 60-65 tanya – ezen a kis területen.⁵⁷

Ugyanennek a falunak a nevére utal, az előbb említett halomtól dél-keleti irányba 900 méterre volt található a Szentlászlói-halomamely ma már nem létezik. Neve ennek is a középkorban létezett falura utal, manapság már csak, mint határrész névként⁵⁸maradt meg a hagyományban. A 18. század első felében készült felmérés nem jelzi, nevét sem írja ki, ugyanúgy, ahogy a 19. század második felében készült kataszteri térképen sincs feltüntetve. A második, harmadik és az 1941-es katonai felmérésen már névvel együtt felfedezhetjük a

⁵⁰ A 15 éves háborúig a falu a pusztításokat jól átvészelte, azonban a 16. század vége volt a nagy csapás. Utána már nem tudott helyreállni a korábbi rend. In: Nagy 1928., 53.

⁵¹ Nagy 1928., 52-54.

⁵² Bede 2008, 49.

⁵³ Petrák-krónika 1997, 42-43.

⁵⁴ TK0247, OSZK térképtár.

⁵⁵ TK2502, Lipszky térképek; Ugyanúgy „csak” pusztaként jelöli több 19. századi térkép is: 1600_1, B_IX_A_1624, HM térképtár.

⁵⁶ 1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei. CsmL\SzfSzvt 5. 1-27.

⁵⁷ Zsíros 1990, 39-40.

⁵⁸ Szentlászló pusztá

szántóföld közepén elhelyezkedő halmot, a 19. század első felében egy tanyaépülettel a déli oldalán.⁵⁹

Szentlászló-halom a II. katonai felmérésen

Tési Péter Halma a Veker-lapos déli magaspártján fekszik. Nevének első fele a *Té*siszemélynév akkori létezésére utal, a *Kis* jelző pedig a halom méretére.⁶⁰ A domb a Szarvasra vezető országút mellett helyezkedik el. Az összes felmérés és a kataszteri térkép is név nélkül jelzi. Az első katonai felmérés a gyepterület és a szántóterület határán jelzi. A második, harmadik felmérés is szántóként jelöli.⁶¹

A Besenyő-halom Szentestől 2,5-3 kilométerre található, a Veker-lapos déli részén. Birtokhatárok találkozási pontján emelték, 4 külterület határán fekszik, ezek a következők:

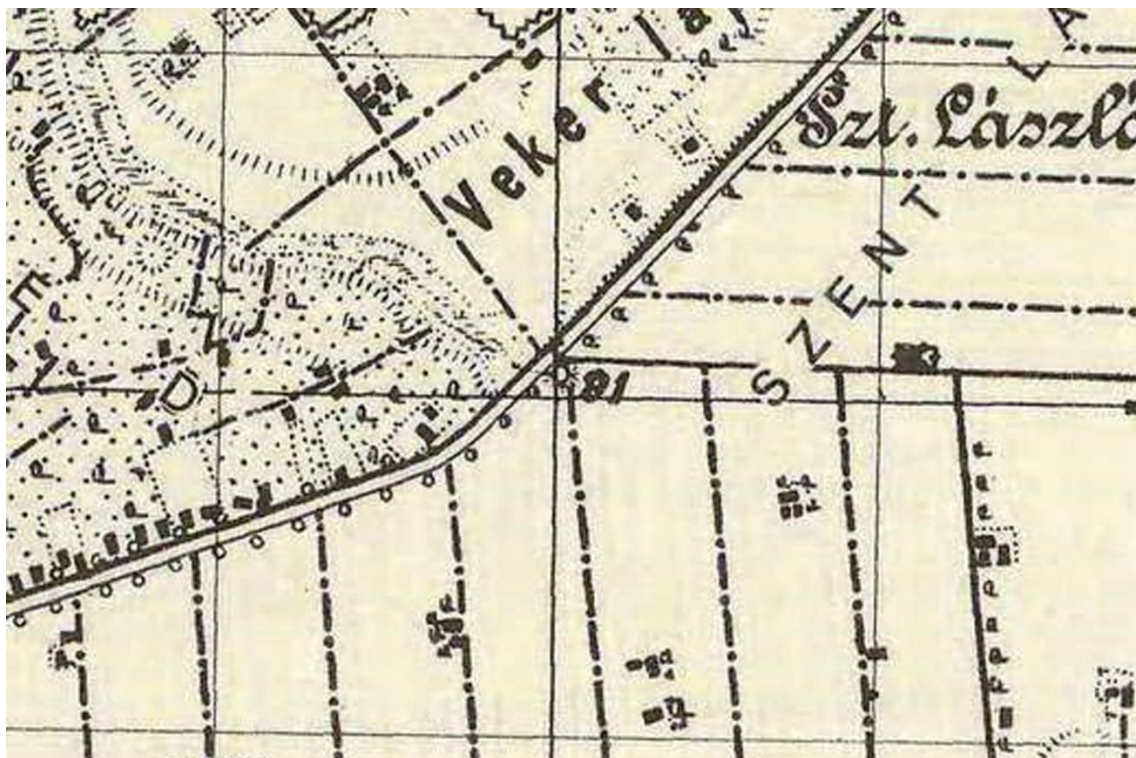
⁵⁹ I. EKF, II. EKF, Kataszter XIX., III. EKF, MO EKF 1941, <https://mapire.eu/hu>

⁶⁰ Bede 2008, 44.

⁶¹ II. EKF, III. EKF, <https://mapire.eu/hu>

Nagynyomás, Nagyhegy, Kistóke, Szentlászló.⁶² Az első felmérés név nélkül jelzi az út jobb oldalán, a második felmérésen már átkerült a bal oldalra, az út közvetlenül alatta halad el. A dombot sokkal kisebb méretben jelöli, ugyanúgy név nélkül. A 19. századi kataszteri térképen nem jelenik meg pedig határbirtokok határán volt. Érdekes, hogy egy fontos viszonyítási pontot nem tartottak fontosnak jelölni a térképen.⁶³

Nagy jelentősége ellenére, napjainkban már nem létezik, a földmunkák következtében eltűnt. Régészeti ásatások nyomán kimutatható, hogy régen egy falu létezett a halom körül. A település neve Besenyő, vagy más néven Dancsháza volt. Valószínűleg letelepített kunok laktak a környéken, 1453-as oklevélben *Bezenew* formában szerepel.⁶⁴ Templommal is rendelkező falu volt, sírkerttel is rendelkezett.⁶⁵

Besenyő-halom az 1941-es katonai felmérésen

A néphagyomány sok emléket megőrzött a halomról. A néphit szerint besenyők laktak ezen a helyen és ők emelték a dombot mesterségesen.⁶⁶ A Petrák–krónika egy kincsről is beszámol, amelyet ezen a helyen ástak el. 1566-ban a törökök elől az Ónodi káptalan az egyház

⁶² Bede 2008, 42.

⁶³ Kataszter XIX., <https://mapire.eu/hu>.

⁶⁴ Blazovich 1996, 53.

⁶⁵ Bede 2008., 42-43.; Zsíros 1990, 40.

⁶⁶ Zsíros 1990, 88.

kincseit és iratait Szentlászló faluba kívánta menekíteni, de faluig nem, csak a Besenyő-halomig jutottak és ott „{...} egy kriptájbanrejteték {...}”. A krónika szerint már többször felásták a halmot, de csak csontokat találtak, kincset nem.⁶⁷A régészeti ásatások is bebizonyították az utóbbi állítást, a terepfeltárás alkalmával csak csontok és edénytöredékek kerültek elő. A Petrák-krónikában említett „kriptáról” kiderült az ásatások alapján, hogy a templomra utal.⁶⁸

A Pankotai halom a Kórógy-ér hordalékkúpján áll, a Pankotai-út közvetlen szomszédságában. A 18. század végén *Bán Kuti Halom* néven illették. A domb – amelynek észak-keleti végében található a Pankota-halom –dél-nyugati irányba nyúlt el, hozzávetőlegesen 2 kilométer hosszan az út mellett. A szántóföld kisebb nyúlványának a végére helyezik, a gyep és a szántó határára.⁶⁹ A nevéből arra lehet következtetni, hogy a környéken – a halom tövében jeleznek egy objektumot – lehetett valamilyen kút vagy itató hely, amely egy Bán nevezetű személyről kapta a népi elnevezését. A másik lehetőség, amit Bede Ádám a könyvében felvetett, hogy a német térképészek csak félreértették a Pankota szót és így lett átkeresztelve „Ban Kuti” névre.⁷⁰Kétségtelen, hogy a két szó alakja egyezik nagyon hasonló, mégis véleményem szerint nehéz volt félreérteni a korabeli mérnököknek a Pankota szót, bár hangzásban hasonlóak.

A második felmérés is névvel együtt jelzi, bár még itt sem pontos a megnevezés, ugyanis *Pankstai-halom* nevet olvashatunk a térképen. Ugyanúgy a nyúlvány észak-keleti végében találhatjuk meg, a halom körül az itatónak vagy kútnak jelzett szimbólum viszont eltűnt. A domb dél-nyugati végében tanyák létesültek, szántóterületként jelzik a környező területet.⁷¹

Innentől kezdve a térképek jelzik, ugyancsak a névvel együtt a halmot. A kataszteri térképen éppen egy birtok kellős közepén jelenik meg. A mai térképek már nem jelölik, a halom alig kivehető, az intenzív művelés miatt állapota folyamatosan romlik.⁷²

A dombot több forrásunk is megemlíti, érdekes történetet is megemlít vele kapcsolatban. A református „ekklézsia” történetében egy sáskajárás alkalmával „*Újonnán ismét ellepte’ a’ Sáska a’ Me’ster Szállási Ötsödi és Etseri földet {...} a’ Pankota Halom táján {...}*”⁷³ Sáskajárásról egyébként több alkalommal is olvashatunk ez előbb említett forrásban. A Petrák-krónika alapján megállapíthatjuk, hogy a halom környékén valaha létezett egy Pankota nevű falu, amely ma már szintén nem létezik. A települést a „*Török 1685^{dik}Eszkendő*

⁶⁷ Petrák-krónika, 36.

⁶⁸ Bede 2008., 43.

⁶⁹ I. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁷⁰ Bede 2008., 26.

⁷¹ II. EKF, <https://mapire.eu/hu>.

⁷² Bede 2008., 26.

⁷³Ekklézsia I., 1750.

tájban”pusztította el a templommal együtt. 1685 után a krónika szerint a falu református lakói beköltöztek Szentesre.⁷⁴

Pankotai-halom I. katonai felmérésén

Pankotai-halom a III. katonai felmérésén

⁷⁴ Petrák-krónika 1997, 43.

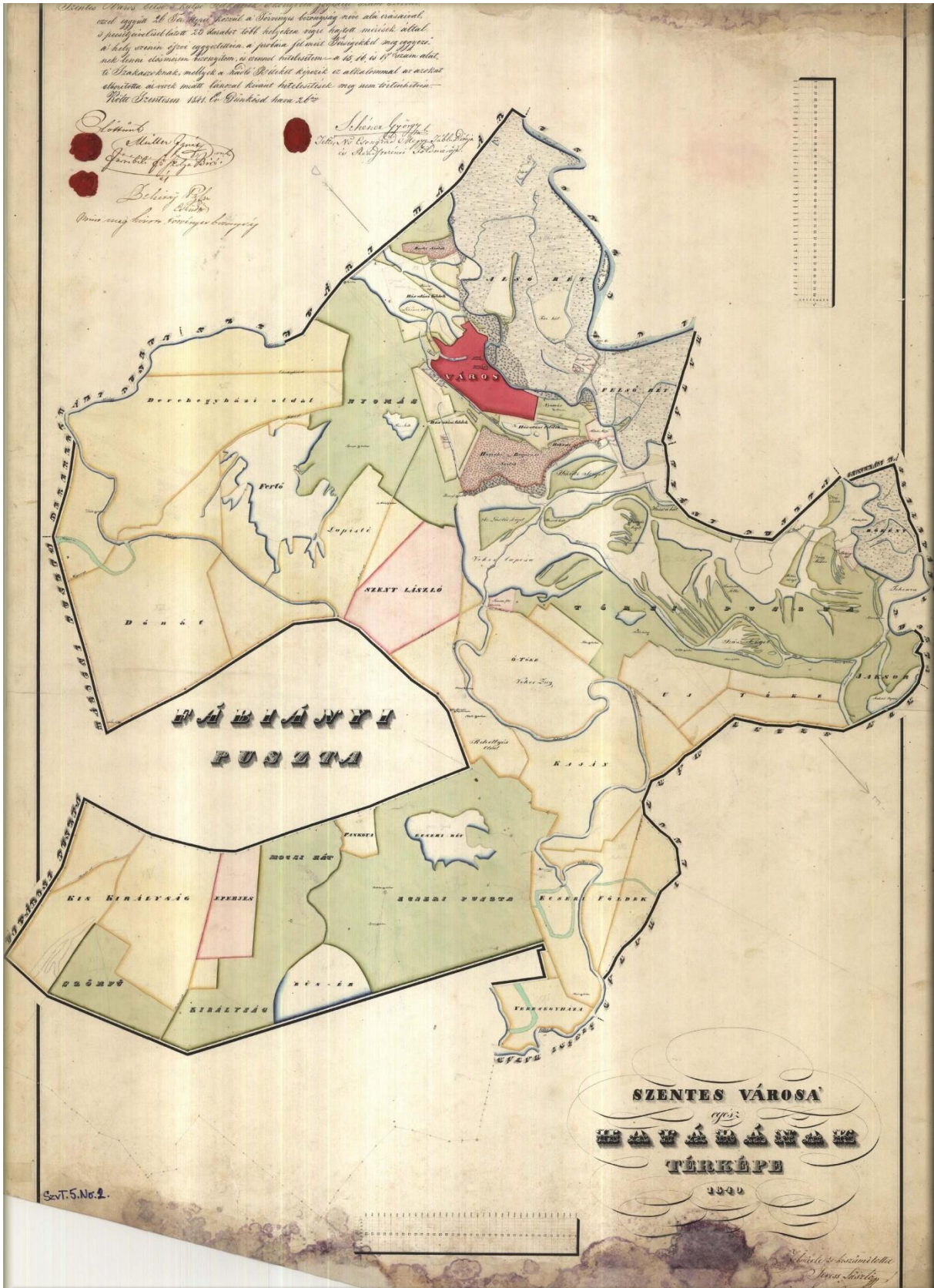
Összegzés

A környék halmainak vizsgálata alapján jól lehet rekonstruálni, miként változott meg a település környéke. Nagyon sok kiemelkedés, domb – maga a város is egy ilyenre épült – található a vidéken, amelyekhez akár néphagyományok, történetek is kapcsolódnak. A sík terület okán, nagyon jó tájékozódási és letelepedési pontot jelentettek az emberek számára. Sok környékbeli falut is ezeknek a környékén találunk meg. Az évszázadok folyamán az ember tájatalakító tevékenységének következtében, fokozatosan átalakult a halom és annak a környéke, döntő többsége pedig mára vagy eltűnt, vagy pusztulófélben van. A térképek jól visszaadják a terület változásait, nyomon lehet követni a táj változásait.

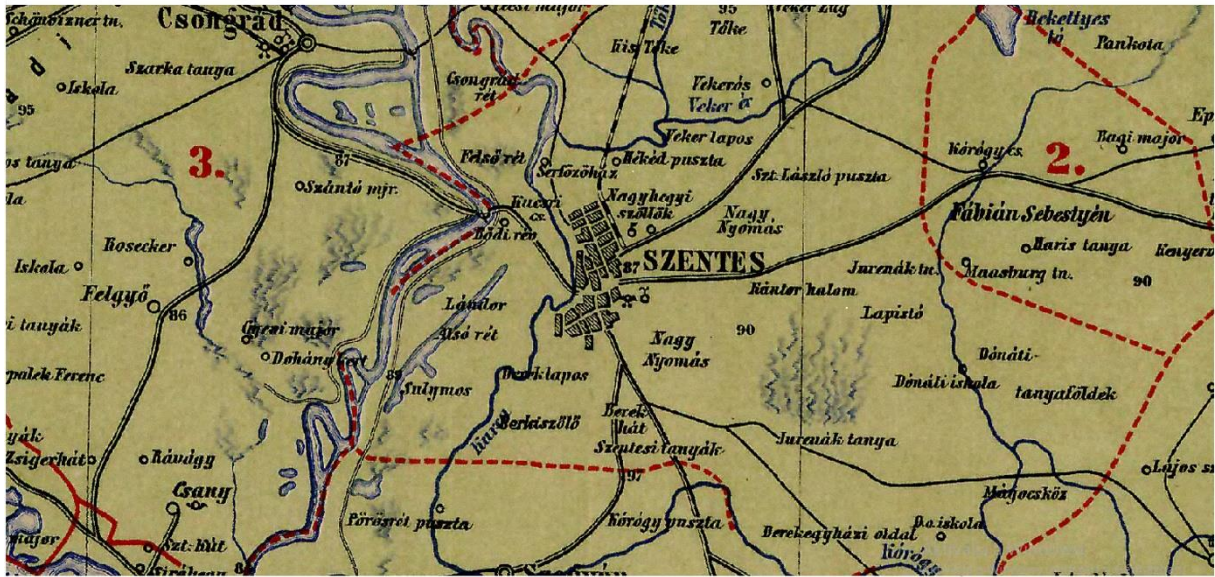
Melléklet:

19. századi térkép a Hadtörténeti Intézet térképtárából

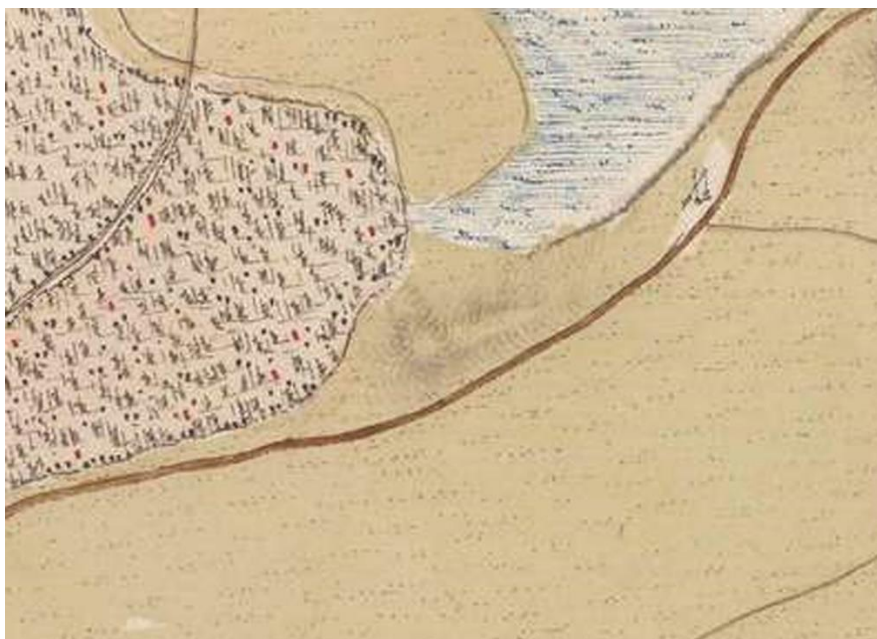
1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei

1624 és 1887 közötti időszakot ábrázoló térkép, a Hadtörténeti Intézet térképtárából

Kálvária-halom, I. katonai felmérés

Besenyő-halom, I. katonai felmérés

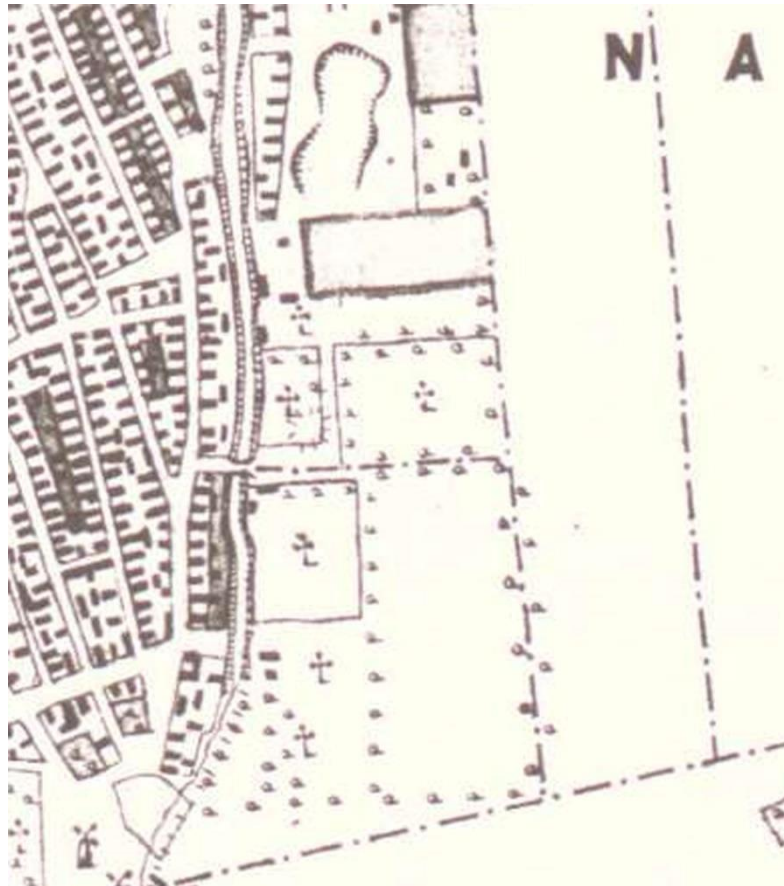
Besenyő-halom, II. katonai felmérés

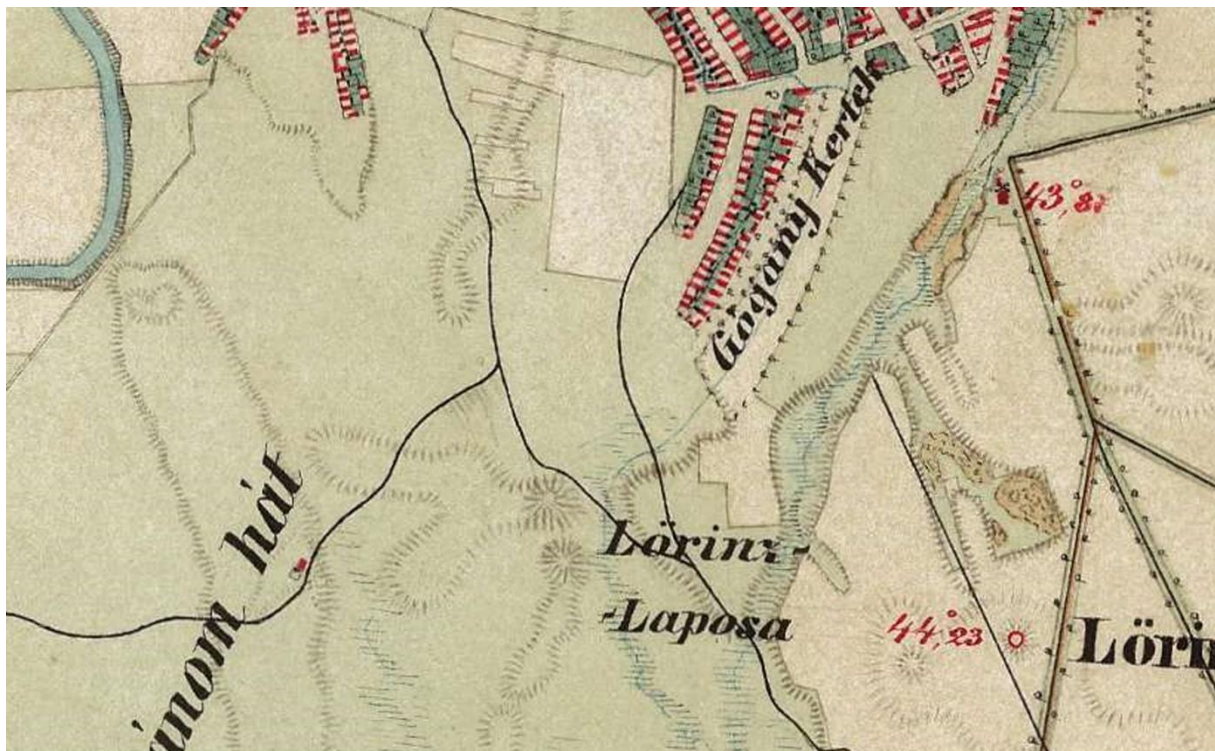
Kálvária-domb

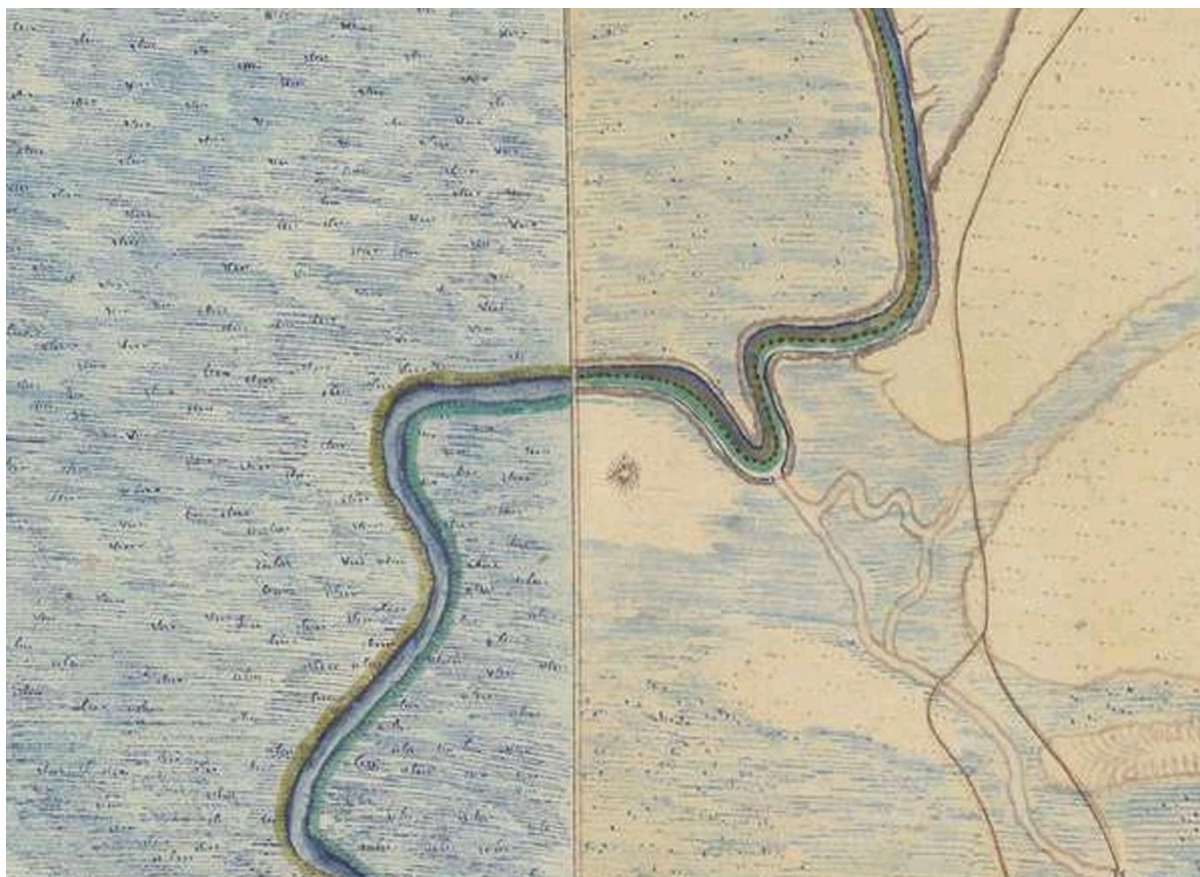
Kálvária-domb

Kálvária-domb

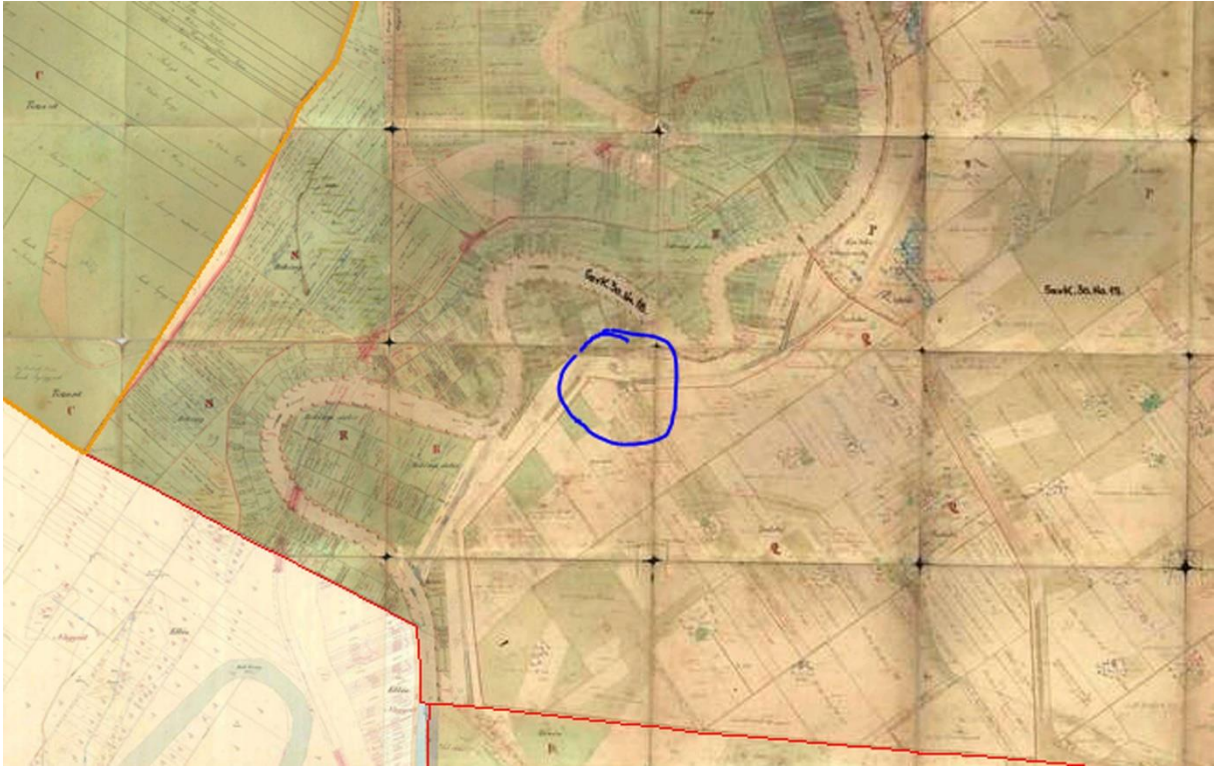
Kálvária-halom

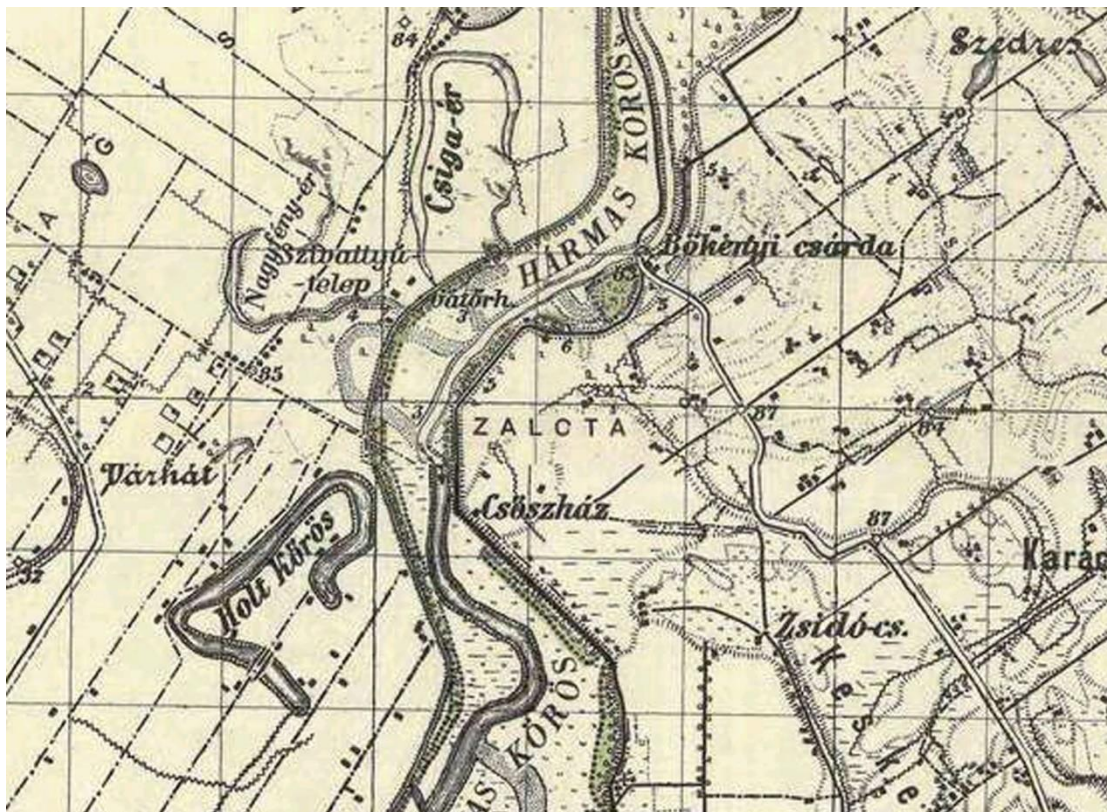
Magos Zalota, I. katonai felmérés

Magos Zalota, III. katonai felmérés

Magos Zalota, III. katonai felmérés

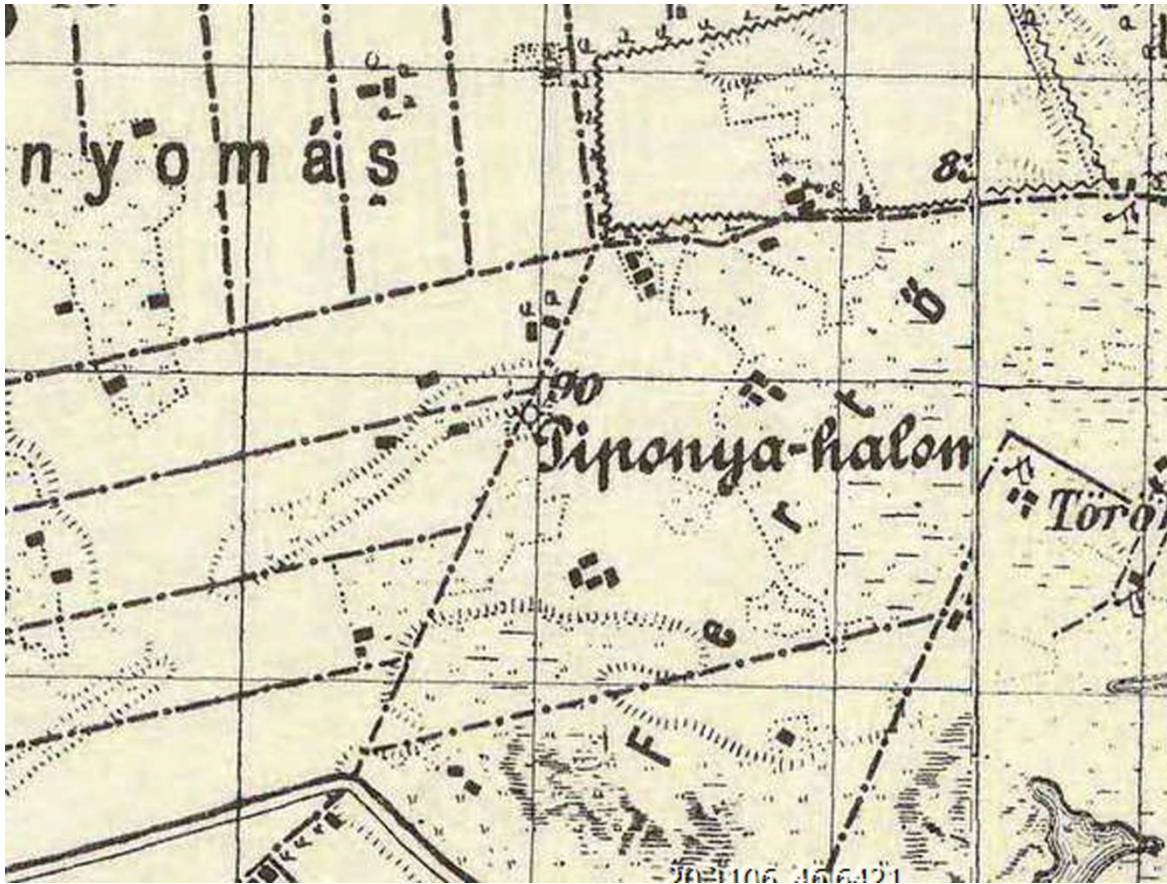
Magos Zalota, Magyarország 1941-es katonai felmérése

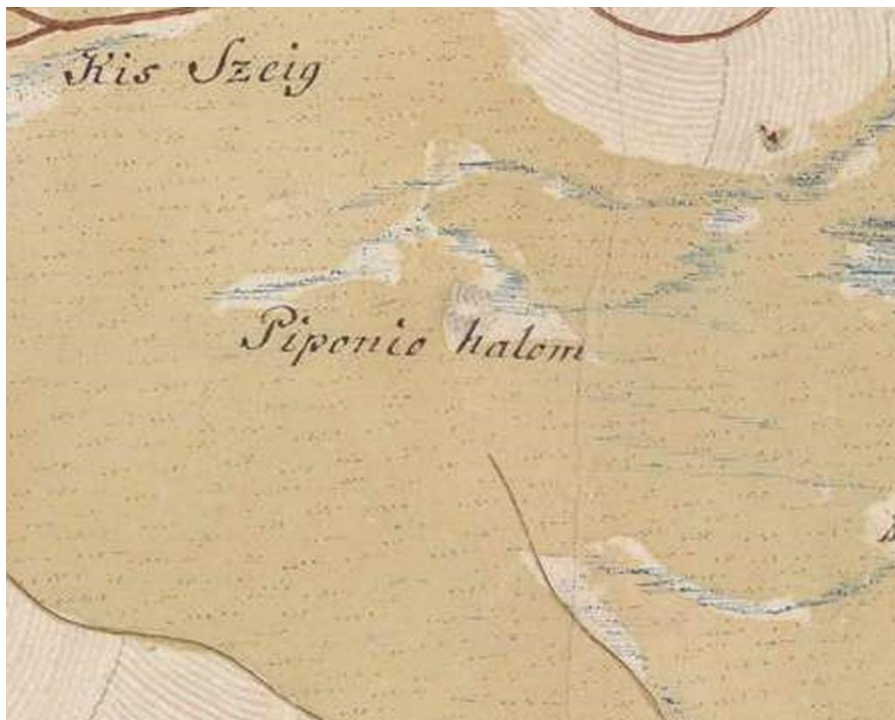
Pankotai-halom, II. katonai felmérés

Pankotai-halom, XIX. századi kataszteri térkép

Piponya-halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése

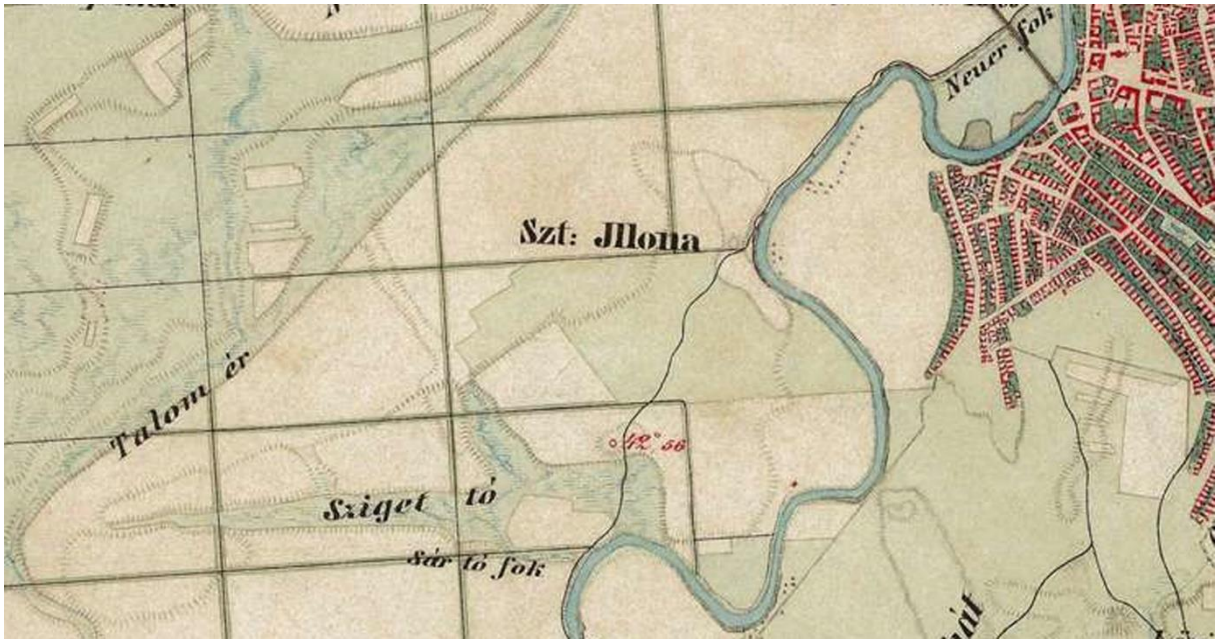
Piponya-halom, I. katonai felmérés

Piponya-halom, I. katonai felmérés

Piponya-halom, III. katonai felmérés

Szentilona-halom, II. katonai felmérés

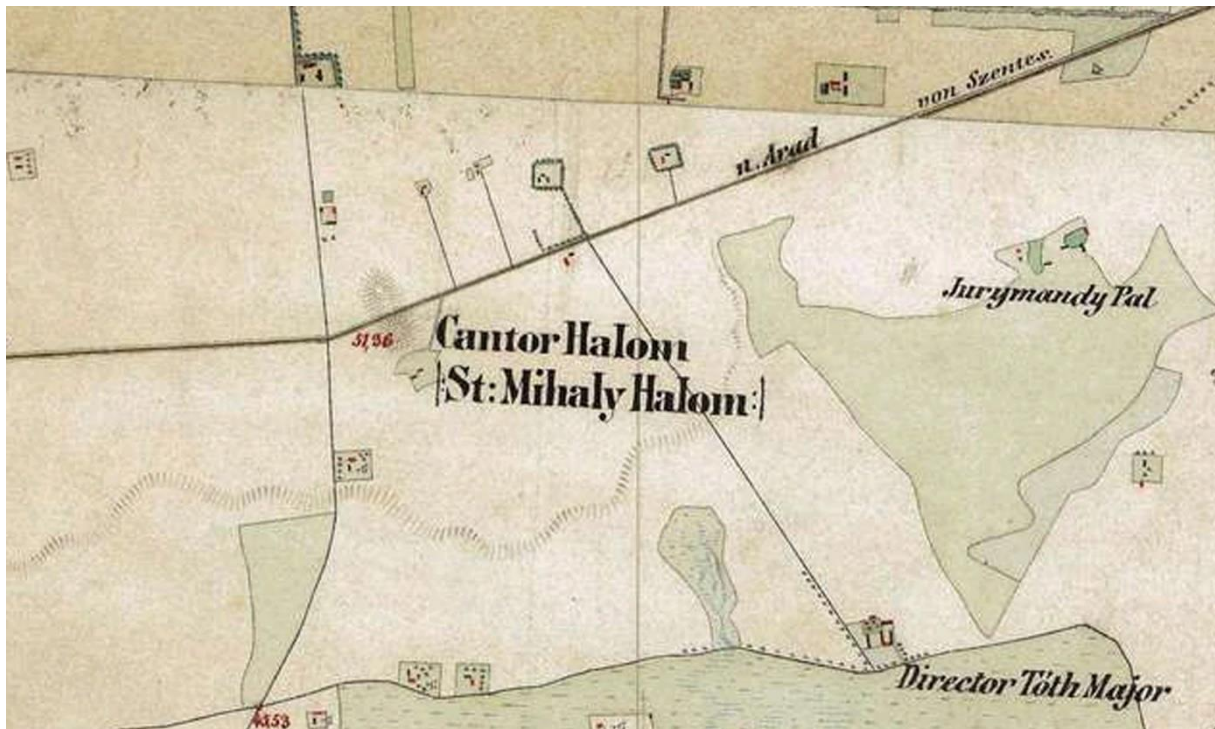
Szentlászló sziget, I. katonai felmérés

Szentlászló halma, I. katonai felmérés

Szentlászló halma, II. katonai felmérés

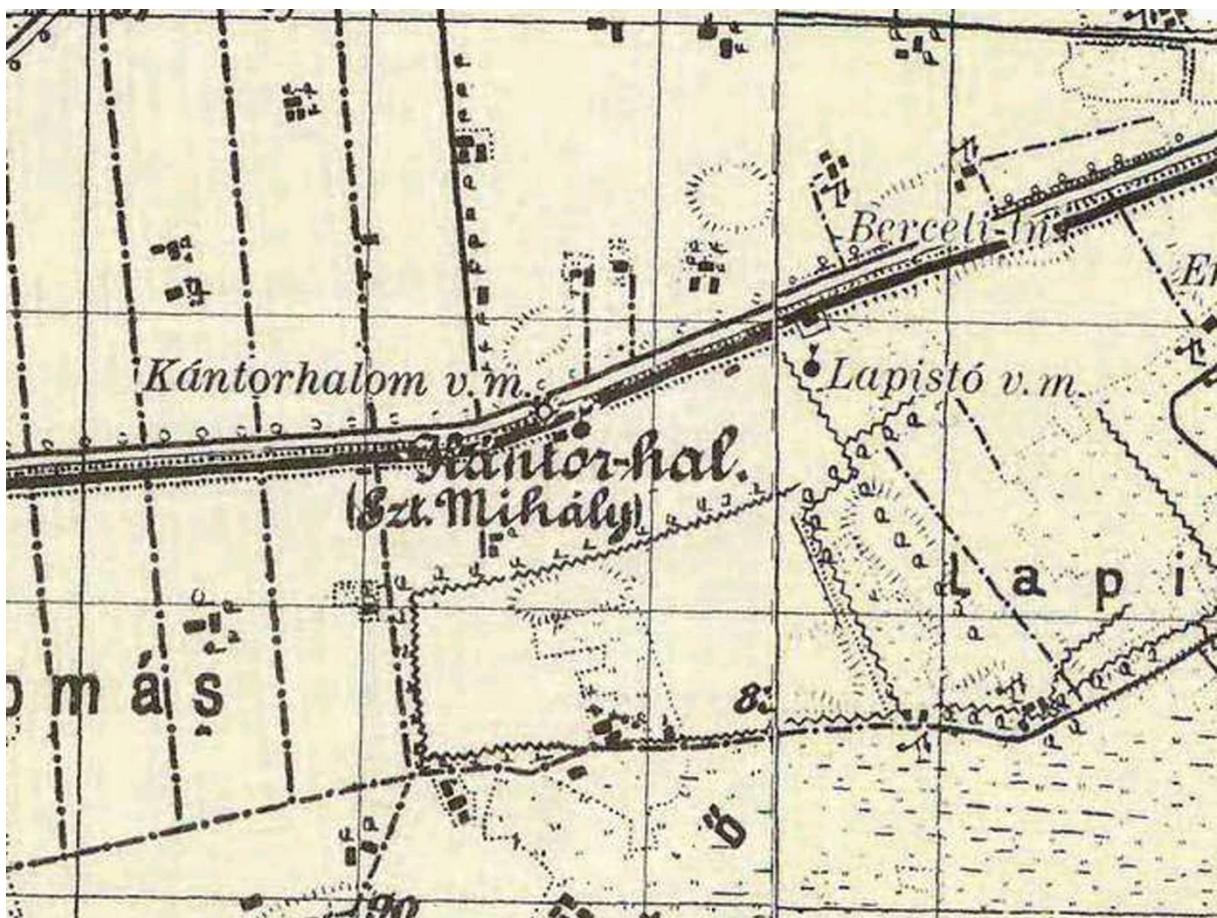
Szentmihály és Kislaponyag halom, II. katonai felmérés

Szentmihály és Kislaponyag halom, III. katonai felmérés

Szentmihály és Kislaponyag halom, XIX. századi kataszteri térkép

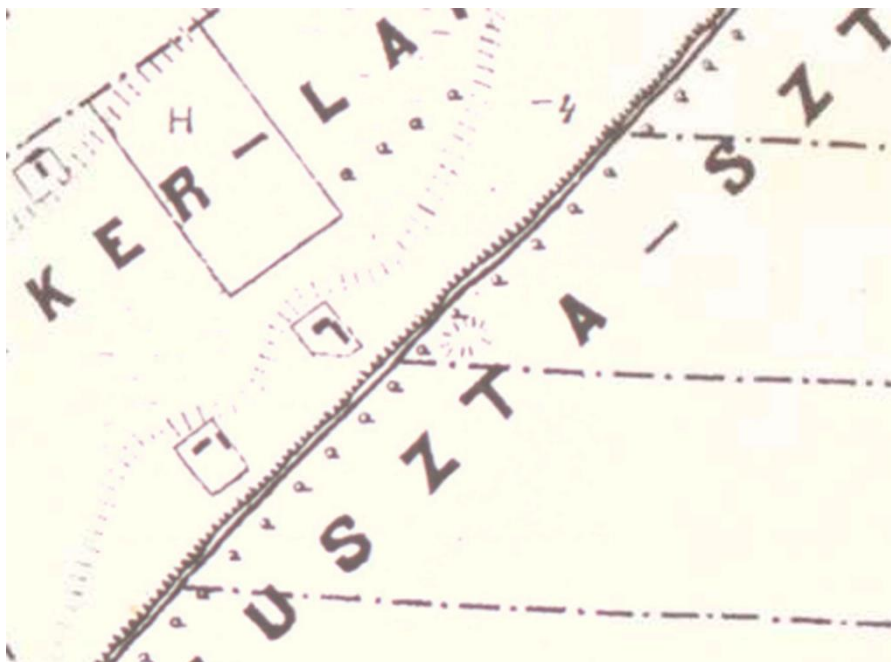
Szentmihály és Kislaponyag halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése

Tési Péter halma, I. katonai felmérés

Tési Péter halma, II. katonai felmérés

Tési Péter halma, III. katonai felmérés

Tési Péter halma, XIX. századi kataszteri térkép

1769-es kéziratós térkép az OSZK térképtárából

IRODALOM:

Bede 2008. Bede Ádám: Szentes halmai. Szentes, Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára, 2008.

Nagy 1928. Nagy Imre (szerk): Szentes, Magyar városok monográfiája III. kötet, Budapest, Magyar városok monográfiája kiadóhivatala, 1928.

Zsíros 1990. Zsíros Katalin: Szentes földrajzi nevei. Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. Szentes, Szentes Városi Tanács Művelődési Osztály, 1990.

Blazovich 1996. Blazovich, László: A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban Dél-alföldi évszázadok 9., Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1996.

Catastrum 2016 3/4 Catastrum, Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat, Herman Ottó Intézet, 2016., 3. évfolyam, 4. szám

FORRÁSOK:

Ekklezsia I-II. Takács, Edit. A szentesi református ekklezsia története, 1700-1825. Szentes, 2001.

HM térképtár Az Osztrák Császárság és az Osztrák Magyar Monarchia és Magyarország térképei a Hadtörténeti Térképtárban, DVD lemez.

I. EKF Első katonai felmérés, 1782-1785., <https://mapire.eu/hu>.

II. EKF Második katonai felmérés, 1819-1869, <https://mapire.eu/hu>.

III. EKF Harmadik katonai felmérés, 1869-1887, <https://mapire.eu/hu>.

Kataszter XIX. Habsburg birodalom kataszteri térképek, XIX. század, <https://mapire.eu/hu>.

Lipszky térképek Lipszky János: A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára (1804-1810), DVD lemez, 2005.

MO EKF 1941 Magyarország katonai felmérése 1941, <https://mapire.eu/hu>.

OSZK térképtár Kéziratok Térképek az Országos Széchenyi Könyvtár térképtárban, DVD lemez, 2007

Petrák 1997. Petrák-kronika: „meljjs Szentes városának a legregibidöktöl valló történetét... foglalja magában”. Tanulmányok Csongrád megye történetéből: XXV. [köt.]. Szentes: Csongrád M. Levéltár, 1997.

Szentes 1840 1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei.,CsmL\SzfSzvt 5. 1-27.

KÉPEK JEGYZÉKE:

Szövegközi ábrák:

1. ábra: Kisdomb, Sóház az I. katonai felmérésen.
2. ábra: Kisdomb, Sóház a II. katonai felmérésen
3. ábra: Piponya-halom az I. katonai felmérésen
4. ábra: Szentilona-sziget az I. katonai felmérésen
5. ábra: Magos-Zalota a II. katonai felmérésen
6. ábra: Szentmihály- és Laponyag-halom az I. katonai felmérésen
7. ábra: Szentlászló-halom a II. katonai felmérésen
8. ábra: Besenyő-halom az 1941-es katonai felmérésen
9. ábra: Pankotai-halom I. katonai felmérésen
10. ábra: Pankotai-halom a III. katonai felmérésen

Melléklet:

1. 19. századi térkép a Hadtörténeti Intézet térképtárából
2. 1840 – Szentes város külső és belső telkének határnevei
3. 1624 és 1887 közötti időszakot ábrázoló térkép, a Hadtörténeti Intézet térképtárából
4. Kálvária-halom, I. katonai felmérés
5. Besenyő-halom, I. katonai felmérés
6. Besenyő-halom, II. katonai felmérés
7. Kálvária-domb
8. Kálvária-domb
9. Kálvária-domb
10. Kálvária-halom
11. Kálvária-halom
12. Lipszky János térképe, 1802-ből
13. Magos Zalota, I. katonai felmérés
14. Magos Zalota, III. katonai felmérés
15. Magos Zalota, III. katonai felmérés
16. Magos Zalota, Magyarország 1941-es katonai felmérése
17. Pankotai-halom, II. katonai felmérés
18. Pankotai-halom, XIX. századi kataszteri térkép
19. Piponya-halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése
20. Piponya-halom, I. katonai felmérés
21. Piponya-halom, I. katonai felmérés
22. Piponya-halom, III. katonai felmérés
23. Szentilona-halom, II. katonai felmérés
24. Szentlászló sziget, I. katonai felmérés
25. Szentlászló halma, I. katonai felmérés
26. Szentlászló halma, II. katonai felmérés
27. Szentmihály és Kislaponyag halom, II. katonai felmérés
28. Szentmihály és Kislaponyag halom, III. katonai felmérés
29. Szentmihály és Kislaponyag halom, XIX. századi kataszteri térkép
30. Szentmihály és Kislaponyag halom, Magyarország 1941-es katonai felmérése
31. Tési Péter halma, I. katonai felmérés
32. Tési Péter halma, II. katonai felmérés
33. Tési Péter halma, III. katonai felmérés
34. Tési Péter halma, XIX. századi kataszteri térkép
35. 1769-es kéziratok térkép az OSZK térképtárából

Heaps around Szentes

Lajos Balog

In the 21st century, the rapid development of computer technology led to the digitization of document stored in archives. In Hungary, Arcanum is leading the way in document processing. Nowadays, as a result of digitalization, new opportunities have emerged in historical research. Georeferenced maps provide a good basis for studying heaps near Szentes. The Great Plain is especially characterized by artificial and naturally created hills. The area around the city is full of such small elevations. When selecting the most significant and most interesting heaps, it was a crucial viewpoint, how much information the written documents carries about them and the extent to which the maps follow the change. In general, residents made a unique story for a heap in connection with an emergency (in line with the story of Szentilona Hill), a special event (a locusts connected to the heap of Pankotai), or just to add to the history of the city (the name of the heap of Besenyo).

On the basis of the study of the surrounding hills, it is possible to reconstruct how the surrounding area has changed. There are a lot of highlights, hills - the city itself is built on this kind of - in the countryside, which is also associated with folk traditions and stories. Because of the flat area, they were a very good location for people to find and settle down. There are many villages in the area around them. Over the centuries, as a result of man's landscape transformation activity, the pile and its surroundings have been gradually transformed, and the vast majority are now either gone or dilapidated. The maps give a good indication of the changes in the area, and you can follow the changes in the landscape.